

Revoluția Spaniolă (1936)

Introducere	4
Zeci de ani de organizare.	6
Contracultură	12
Francisco Ferrer și Școala Modernă	16
Grupurile politice principale din anii 1930	21
<i>Confederația Națională a Muncii (CNT)</i>	21
<i>Federația Anarhistă Iberică (FAI)</i>	23
<i>Federația Iberică a Tinerilor Libertari (FIJL)</i>	26
<i>Mujeres Libres.</i>	27
O scurtă cronologie	28
Educația libertară spaniolă din timpul Revoluției	32
Contracultură	32
Pedagogie	34
Colectivizarea muncii și a proprietății	38
Un nou sistem economic	41
Voluntari din România la Revoluția Spaniolă.	42
Voluntari anarhiști	43
Alți voluntari	45
Represiune la întoarcerea în țară	48
Concluzii.	50
Bibliografie	51

[instagram.com/comlibro](https://www.instagram.com/comlibro)

[facebook.com/comlibro](https://www.facebook.com/comlibro)

comlib@proton.me

*Știm ce vrem. Pentru noi nu înseamnă nimic faptul că undeva în lume există o Uniune Sovietică, pentru pacea și liniștea căreia muncitorii din Germania și China au fost sacrificați de Stalin în fața barbarilor fasciști. **Noi vrem revoluție aici, în Spania, chiar acum**, nu după următorul război european.*

— Buenaventura Durutti

*Sentimentele pe care le aveam atunci erau cu totul speciale. Era foarte frumos. Exista un sentiment de – cum să spun? – **de putere, nu în sensul dominării, ci în sensul că lucrurile erau sub controlul nostru, dacă era să fie sub controlul cuiva.** Un sentiment de posibilitate. Un sentiment că, împreună, puteam cu adevărat să realizăm ceva.*

— Enriqueta Rovira

Introducere

Revoluția Spaniolă este considerată unul dintre cele mai marcante episoade din istoria anarhistă, fiind evocată adesea ca un moment decisiv când anarhismul a fost pus în practică și a funcționat. În cartea sa, ***Să ne amintim de Spania***, **Murray Bookchin**¹ numește acest eveniment „cea mai mare revoluție proletară și țărănească din ultimele două secole” și „cea mai influentă mișcare pe care stânga a produs-o”.

Deși în discursul public este văzută adesea ca o luptă între fascism și democrație, Bookchin subliniază caracterul profund libertar al acestei revoluții sociale, condusă de muncitori și țărani care au reușit să reorganizeze total societatea. Aceștia au atacat arsenalele și s-au înarmat pentru a lupta împotriva forțelor franchiste, au reușit să impună controlul direct asupra mijloacelor

1. **Murray Bookchin** (1921–2006) a fost un teoretician și activist influent, pionier al ecologiei sociale și un critic marcant al capitalismului. Născut în New York din părinți imigranți ruși marxiști, a lucrat ca muncitor industrial și organizator sindical înainte de a se rupe definitiv de comunism în anii 1950, căutând forme de organizare mai puțin opresive. În 1971, a co-fondat Institutul pentru Ecologie Socială în Vermont, unde a predat timp de decenii. Prin lucrări precum *Our Synthetic Environment* (1962) și *The Ecology of Freedom* (1982), Bookchin a integrat criza mediului cu critica ierarhiei sociale. El a apărut ferm anarhismul social, intrând în conflict cu susținătorii „anarhismului ca stil de viață”, pe care îl considera o retragere individualistă și burgheză din fața responsabilității sociale. Spre finalul vieții, și-a definit viziunea sub numele de comunalism, pledând pentru democrație directă prin adunări cetățenești locale. A murit în 2006, rămânând o figură centrală pentru mișcările anti-globalizare și ecologiste.

de producție, colectivizând fabrici și terenuri care aparțineau regimului republican, și-au creat propriile instituții care să răspundă nevoilor sociale, implementând practici emancipatoare de pedagogie sau înființând miliții populare.

Autogestiunea reușită în această perioadă este adesea puțin cunoscută, ne spune și **Daniel Guérin**², căzând adesea în umbra ororilor Războiului Civil care i-au urmat. Și totuși, a fost una dintre cele mai mari reușite ale acestei revoluții purtate de muncitorii și țăranii spanioli față de „veșnicii lor inamici de clasă, începând cu marii moșieri și ierarhia clericală, rămășițe ale trecutului, și până la burghezia industrială și bancherii zilelor noastre”, în cuvintele lui Bookchin.

2. **Daniel Guérin** (1904–1988) a fost un prestigios istoric francez al anarhismului și un militant dedicat luptei împotriva capitalismului, fascismului și imperialismului. Parcursul său ideologic a început în organizații socialiste, a continuat cu troțkismul anti-stalinist, iar din anii 1950 s-a orientat decisiv spre anarhism. Valul revoluționar din 1968 i-a consolidat viziunea asupra socialismului libertar, implicându-se activ în grupuri de orientare comunist-libertară. Printre lucrările sale fundamentale se numără *Fascismul și marele capital* (1936), unde a definit fascismul ca instrument al marii industrii monopoliste, și *Anarhismul: de la teorie la practică* (1965). Guérin a analizat relația dintre anarhism și marxism, căutând o sinteză între cele două și pledând pentru un „anarhism constructiv”. Dincolo de istoriografie, el a fost un pionier în apărarea drepturilor minorităților sexuale și un critic acerb al represiunii statale, lăsând o operă militantă vastă ce a marcat gândirea politică a secolului XX. Puteți citi o scurtă biografie a acestuia, intitulată „Daniel Guérin: o operă militantă împotriva capitalismului, fascismului, statului și imperialismului” (Poór Péter) în *Buletinul Anarhivei* nr. 2/2024, paginile 36–38.

Zeci de ani de organizare

Revoluția Spaniolă nu a fost o insurecție spontană, ci un moment care a fost pregătit în timp, printr-o îndelungată muncă de organizare.

În 1936, când a început propriu-zis revoluția, anarhismul avea deja o lungă istorie în Spania. Chiar și înainte să se cristalizeze o mișcare propriu-zisă, au existat momente importante, care au pus treptat bazele mișcării de mai târziu. Spre exemplu, în 1835 se organizau asociații de muncitorii care opuneau rezistență în fața autorităților; câțiva ani mai târziu este înființată la Barcelona prima cooperativă; încep să fie răspândite ideile socialiste și apare *La Atracción*, primul ziar de tendință socialistă. În 1845 Ramón de la Sagra publică primul ziar anarhist, *El Porvenir*, prin care au fost popularizate ideile lui **Proudhon**³, **Fourier**⁴ și **Saint-Simon**⁵.

3. **Pierre-Joseph Proudhon** (1809–1865), filozof francez, primul gânditor care și-a asumat în mod explicit termenul de „anarhist”. Autor, printre altele, al lucrării *Qu'est-ce que la propriété? (Ce este proprietatea?)*, apărută în 1840, Proudhon s-a aflat la originea faimoasei maxime, „proprietatea este furt”.

4. **Charles Fourier** (1772–1837), filosof și ideolog socialist „critico-utopic”, creatorul noțiunii de falanster, o unitate de organizare complexă, socio-economică, a unei comunități denumită falangă, prezentându-se sub forma unei clădiri cu o arhitectonică specială, putând găzdui până la 400 de familii, implantată în mijlocul unui domeniu de 400 de hectare; locuitorii falansterului, membrii comunității, participă la o activitate economică comună.

5. **Claude-Henri de Rouvroy** sau Conte de Saint-Simon (1760–1825) a fost un nobil francez ale cărui scrieri au influențat atât gândirea tehnocratică modernă, cât și unele idei libertare. Analizând

În 1854 se formează, într-o Catalonie unde deja ideile lui Proudhon erau cunoscute, Unión de Clases, prima asociație importantă de tip sindical, iar un an mai târziu are loc o grevă generală timp de opt zile în Barcelona și împrejurimi. În 1857 are loc o insurecție țărănească în Andaluzia; în 1861 muncitorii zilieri din Loja (provincia Granada) se revoltă și încep să controleze pământurile pe care muncesc.

Dar mișcarea anarhistă a început să prindă contur într-un mod mai organizat în anii 1870, prin eforturile anarhistului italian **Giuseppe Fanelli**⁶ de a prezenta muncitorilor din Madrid și Barcelona ideile lui **Mihail Bakunin**⁷. Trimis de către susținătorii lui Bakunin, în

eșecurile Revoluției franceze, el a considerat că lipsea o forță ideologică unificatoare precum cea exercitată în Evul Mediu de biserică. A propus un „nou creștinism”, în care artiștii ar avea rolul unei avangarde spirituale a societății. Considerat fondator al sociologiei și al socialismului utopic, Saint-Simon a anticipat și ideea „dispariției statului”, imaginând în locul său o societate bazată pe „administrarea lucrurilor”, unde oamenii ar urma sfaturile liderilor din încredere, nu prin constrângere. Interpretarea acestei idei este discutată și de David Graeber în eseu *The Twilight of Vanguardism*.

6. **Giuseppe Fanelli** (18274–1877), revoluționar și militant anarhist italian. Deși atras în tinerețe de idealurile Risorgimento-ului, luptând alături de Mazzini și Garibaldi, odată ce-l cunoaște pe Mihail Bakunin concepțiile sale evoluează către socialismul libertar. Trimis în 1868 de Bakunin în Spania, a încercat să răspândească ideile anarhiste printre muncitorii și țăranii spanioli, călătoria sa fiind încununată de succes.

7. **Mihail Bakunin** (1814–1876) a fost un filosof, revoluționar și teoretician politic rus, considerat unul dintre fondatorii anarhismului modern. A criticat puternic statul, autoritatea politică și religia organizată, susținând libertatea individuală și organizarea voluntară

urma întâlnirii Asociației Internaționale a Muncitorilor din Londra în 1864, acesta ajunge într-un spațiu puternic agrar, industrializarea fiind concentrată în special în Catalonia. Munca lui Fanelli a fost importantă pentru răspândirea unei ideologii revoluționare și conectarea cu proletariatul european și a dus la înființarea în Madrid a Comitetului Asociației Internaționale a Muncitorilor. Printre fondatori s-a numărat și **Anselmo Lorenzo**, cunoscut ulterior ca unul dintre cei mai influenți anarhiști spanioli.

Pe lângă Bakunin, celălalt teoretician anarhist important pentru coagularea mișcării anarhiste spaniole a fost **Piotr Kropotkin**⁸, care a și vizitat Spania în

a societății. A participat la mișcările revoluționare europene din 1848 și a petrecut ani în închisori și exil. Bakunin s-a aflat în conflict intelectual cu Karl Marx, respingând ideea unui stat socialist de tranziție. El promova federalismul, autogestiunea muncitorilor și acțiunea revoluționară directă. Gândirea sa a influențat puternic mișcările anarhiste, sindicaliste și libertare din întreaga lume.

8. **Piotr Kropotkin** (1842–1921), cunoscut drept „prințul anarhist”, a fost un teoretician fundamental al anarhismului clasic. Originar din nobilimea rusă, a renunțat la privilegii și avere pentru a se dedica cauzei revoluționare, făcând parte din „cercul Ceaikovski” înainte de a se alătura Asociației Internaționale a Muncitorilor în 1872. Ca om de știință și geograf, a participat la expediții riguroase, experiență ce i-a permis să formuleze teoria întrajutorării, care vede sociabilitatea și cooperarea ca factori esențiali ai evoluției, contrazicând astfel darwinismul social. În lucrări precum Cucerirea pâinii, Kropotkin a promovat comunismul libertar, vizând o societate fără stat, bazată pe înțelegeri libere și distribuirea bunurilor după nevoi. Viața sa a fost marcată de arestări, exil și o integritate morală care i-a atras renumele de „sfânt” al anarhiei. El a definit anarhismul ca o metodologie științifică aplicată vieții sociale, rămânând o figură centrală a rezistenței antiautoritare până la moartea sa.

1878. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, a apărut și un conflict între cele două tendințe libertare apărute în Spania: una colectivistă și cealaltă anarho-comunistă. Tendința colectivistă era condusă în special de Ricardo Mella și susținătorii săi credeau că în noua societate, fiecare muncitor ar trebui să primească valoarea integrală a ceea ce a muncit, iar plusvaloarea ar trebui să fie eliminată. Grupul anarho-comunist, condus de José Prat, credea că în noua societate fiecare ar trebui să primească conform nevoilor sale, iar banii să fie aboliti⁹. Această idee a început să fie mai răspândită în dezbaterele vremii.

Dacă ar fi să trasăm, deci, genealogia mișcării anarhiste spaniole de mai târziu, putem spune, în linii mari, că aceasta s-a născut sub influența ideilor lui Bakunin și Kropotkin. Alți gânditori importanți care au influențat mișcarea au fost anarhiștii italieni Errico Malatesta (și el a vizitat Spania) și Luigi Fabbri.

Contextul istoric este, bineînțeles, important pentru coagularea mișcării politice, întrucât radicalizarea a avut loc într-o perioadă tulbură din punct de vedere politic

9. În cartea *The Anarchists in the Spanish Civil War*, Robert J. Alexander analizează cum aversiunea anarhiștilor față de bani, pe filieră kropotkiană, a dus ulterior, în timpul revoluției, la neglijarea acestui aspect. Astfel, în timp ce fabricile au început să fie expropriate, iar pământurile colectivizate, băncile au rămas sub controlul guvernului, iar lipsa resurselor financiare a contribuit la slăbirea mișcării revoluționare. Această ipoteză a ajuns să fie confirmată și de alți istorici anarhiști ca una dintre vulnerabilitățile revoluției, care au dus ulterior, alături de altele, și la eșecul acesteia.

și social, marcată de războaiele carliste (1833-1840; 1846-1849; 1872-1876), iar incertitudinea și promisiunile deșarte ale liderilor politici au creat spațiul necesar pentru propagarea comunismului libertar. Dezamăgiți de menținerea serviciului militar obligatoriu după 1869, muncitorii încep revoltele din aprilie 1870 din Catalonia. Deși reprimare violent, acest moment le-a scăzut încrederea în republicanismul de stânga în care unii își puseseră speranțele până atunci, subliniind caracterul represiv al statului, fie el monarhic sau republican.

În perioada 19-26 iunie 1870 are loc Congresul Muncitorilor de la Barcelona, unde 90 de delegați care reprezentau aproximativ 40.000 de muncitori, au pus bazele Federației Regionale Spaniole (***Federación Obrera Regional Española*** sau FORE) din cadrul Asociației Internaționale a Muncitorilor. „Internaționaliștii” s-au extins apoi rapid în toată Spania, cu precădere în Catalonia și Andaluzia. În urma rupturii din cadrul Primei Internaționale între marxiști și bakuniniști, secțiunea spaniolă a rămas predominant de factură bakuninistă, iar marxismul nu a căpătat o dimensiune de amploare în Spania decât spre finalul secolului.

FORE a fost foarte influentă în perioada Primei Republici (feb 1873 – ian 1874), iar militanții din rândul său au fost implicați într-o serie de revolte cantonale, inclusiv exproprieri. După revenirea la monarhie, FORE a intrat în ilegalitate, fiind aspru reprimată. În perioada

aceasta, apare și o organizație insurecțională secretă, Mâna Neagră (*La Mano Negra*), implicată în acțiuni directe violente și asasinate, care au dus la intensificarea represiunii. Unii anarhiști ai vremii au negat, însă, orice legătură cu aceasta, susținând că ar fi mai degrabă o invenție a autorităților pentru a putea justifica represiunea.

FORE a renăscut în anii 1880, sub denumirea Federația Muncitorilor din Regiunea Spaniei (*Federación de Trabajadores de la Región Española* sau FTRE), când s-au intensificat conflictele dintre cele două tendințe ideologice: colectivistii din Catalonia, adepți ai lui Bakunin, care făceau parte din sindicate, și anarho-comuniștii, răspândiți în special în rândul țăranilor din Andalusia, inspirați de ideile lui Kropotkin și Malatesta. Prima facțiune vedea necesară construirea unei mișcări de masă, care să paralizeze economia prin greve generale, pe când cea de-a doua apela mai degrabă la insurecții spontane și atacuri împotriva autorității. Conflictul dintre aceste două grupuri a dus în cele din urmă la disoluția FTRE în 1888, dar a continuat să se manifeste latent în toate luptele din următoarea jumătate de secol. Alte organizații au continuat să apară în anii următori, să treacă prin represiunea statală, apoi să fie dizolvate, până când se naște Confederația Națională a Muncii, care continuă de fapt această tradiție a organizării de masă.

În scurta istoria pe care o face mișcării anarhiste spaniole, Bookchin amintește că anarhismul nu a

reprezentat doar un program teoretic, ci și un mod de viață regăsit în comunitățile din sate și în **barrios** (cartierele) muncitorești, bazat pe descentralizare, ajutor reciproc și forme populare de autogestione. Anarhismul spaniol a respins viziunea marxistă a necesității industrializării și „proletarizării” comunităților rurale pentru a căpăta caracter revoluționar, îmbrățișând tradiția colectivistă și precapitalistă a satului spaniol. În zonele rurale, exista un puternic sentiment comunitar, care facilita organizarea și crea o solidaritate „pozitivă”, bazată pe valori comune, împărtășirea aceluiași mod de viață și o viziune împlinitoare asupra muncii. În fabricile din orașe, în schimb, alienarea era mai puternică, solidaritatea se năștea ca o reacție împotriva unui dușman comun, patronul, iar repetitivitatea sarcinilor, disciplina și ierarhia toceau sensibilitatea muncitorilor. Pornind de la această analiză, Bookchin subliniază că anarhiștii spanioli au încercat mai târziu să transforme însuși sistemul fabricilor, nu doar prin autogestionarea acestora, ci inclusiv prin schimbarea psihologiei muncitorilor, punând accentul pe dezvoltarea unei „personalități integrale”.

Contracultură

Contracultura anarhistă din Spania de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a reprezentat o rețea vastă și complexă de practici sociale, educaționale și de viață, menită să transforme

muncitorul într-un subiect activ și conștient. Departe de a fi doar o mișcare definită prin greve și insurecții, anarhismul spaniol s-a bazat pe o viziune conform căreia schimbarea socială este un proces unic, compus din perioade de evoluție și revoluție. În această optică, activitățile culturale zilnice erau considerate parte a schimbării evolutive, mici „picături de apă” care, repetate constant, pregăteau terenul pentru „oceanul” revoluției viitoare. Această contracultură se manifesta prin activități ce păreau banale, dar erau esențiale: producerea și distribuirea literaturii radicale, organizarea de picnicuri, participarea la spectacole de teatru, dezbateri publice, discutarea politicii cu familia și prietenii, precum și participarea la nenumărate întâlniri de grup. Aceste gesturi mărunte au construit fundația conștiinței de clasă și a capacităților psihologice necesare pentru marile mișcări de emancipare.

Un element fundamental a fost cultura scrisă, susținută de o producție impresionantă de presă și cărți, create în mare parte de muncitori în timpul lor liber. Periodicele anarhiste erau adesea foi scurte ce includeau teorie, comentarii despre actualitate și scrisori de la muncitori, funcționând ca o rețea socială națională prin intermediul unor „corespondenți” locali care distribuiau materialele și colectau fonduri de solidaritate pentru greviști sau prizonieri politici. Deoarece analfabetismul era foarte răspândit, anarhiștii au

depășit acest obstacol prin citirea colectivă: cei puțini care știau să citească lecturau cu voce tare pentru grupuri de muncitori, proces urmat de dezbateri aprinse care transformau consumul de literatură într-un act de educație comunitară.

Spațiile fizice dedicate acestor activități, cunoscute sub numele de **ateneos** sau atenee, au fost vitale pentru supraviețuirea mișcării în perioadele de represiune. Acestea erau centre culturale gestionate și finanțate chiar de muncitori, unde existau biblioteci, săli de lectură, cafenele, școli de zi pentru copii și cursuri de seară pentru adulți. În aceste atenee, muncitorii învățau nu doar să scrie și să citească, ci și să vorbească în public, câștigând încrederea de a lupta pentru abolirea statului și a capitalismului. Tot aici funcționau și cluburi de drumetii care permiteau muncitorilor să scape temporar din mediul urban sufocant în natură, unde își puteau rafina conștiința de clasă departe de supravegherea represivă a orașului capitalist

Complementar acestor centre, anarhiștii au înființat școli laice, precum faimoasa Școală Modernă a lui Francisco Ferrer, care promova o pedagogie raționalistă, opusă influenței bisericii și statului, punând accent pe dezvoltarea integrală a individului.

La nivel individual, contracultura anarhistă propunea idealul „muncitorului conștient”, un model de conduită morală care presupunea abandonarea viciilor precum

alcoolul, tutunul, jocurile de noroc și coridele, în favoarea studiului și a discuțiilor intelectuale. Unii membri au mers până la adoptarea unor stiluri de viață alternative radicale, incluzând vegetarianismul și nudismul, văzute ca forme de autonomie personală și reîntoarcere la natură. Iubirea liberă a fost o altă componentă centrală, concretizată prin uniuni voluntare bazate pe egalitate, fără binecuvântarea bisericii sau a statului, deși în practică anarhiștii se confruntau adesea cu prejudecăți patriarhale și opoziție socială violentă din partea familiilor tradiționale.

Un aspect central al acestei contraculturi a fost și viziunea alternativă asupra spațiului urban, în care locuințele erau privite ca o necesitate socială legată de „dreptul la viață”, nu ca o marfă pentru profit, iar străzile erau considerate o extensie a căminului proletar destinată socializării și protestului. Această perspectivă a validat practici precum „aproprierea proletară” sau infraționalitatea socială, prin care șomerii și cei săraci își asigurau subzistența prin rechiziționarea directă a alimentelor, acte considerate revoluționare deoarece atacau valorile proprietății burgheze și ordinea juridică a statului. Identitatea contraculturală era întărită de o ostilitate profundă față de forțele de ordine, percepute drept gardieni ai privilegiilor de clasă, și de un sentiment puternic de autonomie locală care a transformat cartierele în spații cvasi-independente, practic impenetrabile pentru autoritățile centrale înainte de conflictul deschis.

Această identitate contraculturală se manifesta și prin alegerea numelor pentru copii, mulți fiind botezați cu termeni simbolici precum Anarhie, Germinal sau Fraternitate, refuzând ritualurile catolice de botez în favoarea înregistrărilor civile seculare celebrate în comunitate. În esență, această contracultură a creat un spațiu de rezistență și o identitate colectivă puternică, fiind motorul care a permis anarhismului spaniol să devină cea mai mare mișcare de masă de acest tip din istorie. Aceasta se distingea fundamental de multe forme contemporane de contracultură prin faptul că era strâns legată de lupta de clasă și de organizarea la locul de muncă, nefiind redusă la consumul de mărfuri sau simple identități de grup.

Francisco Ferrer și Școala Modernă

Povestea pedagogiei libertare din Spania nu este doar o cronică a unor instituții de învățământ, ci și o narațiune despre dorința profundă de emancipare a unui popor care a văzut în educație principala armă împotriva opresiunii. Totul a început în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când ideile anarhiste ale lui Bakunin și Kropotkin au început să prindă rădăcini în rândul proletariatului spaniol. Într-o Spanie dominată de alianța dintre „tron și altar”, unde analfabetismul domina două treimi din populație, primii militanți au înțeles că revoluția nu poate fi doar economică, ci trebuie să fie,

înainte de toate, culturală. Deoarece nu aveau resurse pentru clădiri impunătoare, primele „școli” au fost, de fapt, cluburi muncitorești, cercuri de lectură și centre numite **ateneo libertarios**. Aici, după ore lungi de muncă epuizantă, adulții învățau să scrie și să citească la lumina lumânărilor, discutând despre știință și despre cum și-ar putea schimba soarta.

Odată cu trecerea în noul secol, mișcarea a căpătat o formă mult mai concretă prin apariția școlilor raționaliste. Figura centrală a acestei epoci a fost **Francisco Ferrer i Guàrdia**¹⁰, care în 1901 a fondat la Barcelona faimoasa **Escuela Moderna** (**Școala Modernă**), o instituție născută din dorința de a oferi o alternativă radicală sistemului de învățământ dominat de dogme. Inspirat

10. **Francisco Ferrer** (1856–1909) a fost un pedagog libertar spaniol și fondator al „Școlii Moderne” din Barcelona, instituție inspirată de idealurile educației raționale, critice și emancipatoare. Ferrer susținea o formă de învățământ orientată spre dezvoltarea liberă a facultăților elevilor, fără pedepse, supunere oarbă sau îndoctrinare religioasă. Într-o perioadă profund conservatoare, el promova și mixitatea claselor, considerând că fetele și băieții trebuie să învețe împreună în condiții egale. Modelul său educațional, influențat de ideea „educației integrale” formulată de Paul Robin, urmărea accesul universal la educație: familiile contribuiau în funcție de venituri sau nu plăteau deloc, ceea ce permitea și copiilor săraci să frecventeze școala. Activitatea sa a avut un ecou important în epocă și a rămas un reper major în pedagogia libertară și modernă. Considerat periculos de către Biserica Catolică și autoritățile spaniole, Ferrer a fost arestat, judecat și executat în 1909 sub acuzația de a fi instigat muncitorii din Barcelona la revoltă în timpul protestelor împotriva războiului din Maroc. Execuția sa a provocat un val internațional de indignare și proteste. În România, Panait Mușoiu i-a dedicat în același an un număr special al **Revistei Ideei**.

de ideile pedagogului anarhist Paul Robin¹¹, Ferrer a visat la o **educație integrală**, care să nu se rezume doar la acumularea de informații, ci să armonizeze dezvoltarea intelectuală cu cea fizică și morală.

În inima acestei școli, prima bătălie s-a dat împotriva autoritarismului și a misticismului, Ferrer instaurând un învățământ strict laic, considerând rațiunea și știința drept singurele antidoturi eficiente împotriva prejudecăților religioase. Pentru el, educația nu trebuia să transforme copilul într-un „supus al mecanismului social” sau într-un instrument al Statului, ci într-o ființă capabilă să evolueze neîncetat și să reînnoiască mediul în care trăiește.

Atmosfera din interiorul *Escuela Moderna* era una a libertății depline, unde elevii, băieți și fete deopotrivă, învățau împreună fără a fi constrânși de barierele tradiționale ale clasei sociale sau ale genului. Ferrer a eliminat cu desăvârșire sistemul de examene, premii și pedepse, argumentând că acestea nu fac decât să creeze rivalitate, anxietate și o motivație artificială, ucigând dorința naturală de cunoaștere a copilului. În locul competiției, el a cultivat solidaritatea și fraternitatea, asigurând

11. **Paul Robin** (1837–1912) a fost un pedagog, militant anarhist și teoretician social francez, cunoscut mai ales pentru ideea de „educație integrală” și pentru experimentul educațional libertar de la orfelinatul din Cempuis, Franța. Este considerat una dintre figurile importante ale anarhismului educațional european din secolul al XIX-lea.

accesul copiilor săraci prin taxe școlare calculate în funcție de veniturile părinților.

Procesul de învățare depășea zidurile clasei, punând un accent deosebit pe experiența practică și pe contactul direct cu natura și realitatea socială. Elevii își petreceau timpul în laboratoare, ateliere și în excursii, Ferrer afirmând că preferă „spontaneitatea liberă a unui copil care nu știe nimic din instrucția cuvintelor” în fața deformării intelectuale produse de metodele oficiale. Manualele folosite erau create special pentru a introduce noțiuni de igienă, științe naturale și sociologie, totul sub egida unui „raționalism umanitar”.

Această pedagogie nu era însă neutră, ci avea un scop social clar: pregătirea copilului pentru o emancipare totală. Elevii erau încurajați să cerceteze originile nedreptăților, să combată exploatarea, militarismul și „vătămătoarea iubire de patrie”, devenind astfel agenți ai transformării societății. În final, viziunea lui Ferrer a fost aceea a unei școli care să nu formeze simpli funcționari sau muncitori docili, ci oameni independenți intelectual, a căror singură autoritate să fie propria conștiință luminată de adevărul științific.

Pe măsură ce ideile sale s-au răspândit, Școala Modernă a devenit un catalizator pentru mișcarea muncitorească. Ea a oferit proletariatului instrumentele intelectuale necesare pentru a nu mai fi simple „unelte de tiranie”, ci ființe conștiente de inegalitățile economice și

capabile să le combată. În afara sălilor de clasă, importanța sa a crescut prin editura proprie, care a publicat zeci de lucrări științifice și sociale, oferind maselor acces la o „știință care nu este patrimoniul unui grup restrâns de privilegiați”.

Impactul social cel mai vizibil a fost atins în timpul Revoluției Spaniole din 1936. Modelul lui Ferrer a servit drept fundament pentru Consiliul Noii Școli Unificate (CENU), care a reușit să transforme educația dintr-un privilegiu într-un drept universal, triplând numărul copiilor școlarizați în Barcelona în doar câteva luni. În colectivele agricole din Aragon, foștii analfabeți au transformat mănăstirile în școli moderne, demonstrând că educația libertară putea reorganiza viața socială pe baze de solidaritate și autogestionare. Dar, mai multe despre educația din timpul Revoluției Spaniole, peste câteva pagini...

Chiar și după executarea lui Ferrer în 1909, Școala Modernă a continuat să exercite o influență globală, inspirând apariția unor școli similare în mai multe state¹² inclusiv în România, unde personalități precum Panait Mușoiu (care i-a și dedicat un număr întreg al

12. Michael P. Smith amintește în istoria sa asupra educației libertare că au existat, în următorul sfert de secol, astfel de școli în SUA, Marea Britanie, Franța, Belgia, Olanda, Germania, Italia, Elveția, Austria, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Brazilia, Argentina, Mexic, China și Japonia. De altfel, Nestor Mahno, a încercat să pună bazele unui astfel de proiect și în Ucraina.

Revistei Ideei) au militat pentru ideea că „școala liberă va pregăti tineretul și lumea toată pentru viața socială”. Astfel, moștenirea sa socială rămâne una de emancipare individuală și colectivă, oferind un model de rezistență împotriva uniformizării și transformării oamenilor în simple piese ale unui „mecanism social” opresiv.

Grupurile politice principale din anii 1930

Confederația Națională a Muncii (CNT)

Un rol important în perioada Revoluției Spaniole l-a avut Confederația Națională a Muncii (*Confederación Nacional del Trabajo* sau CNT), o uniune anarho-sindicalistă fondată în 1910. Această federație nu s-a născut pur și simplu în acel an, ci a fost rezultatul unei dezvoltări organice a organizării anarho-sindicaliste din Spania.

Un catalizator al apariției CNT a fost execuția pedagogului Francisco Ferrer, după „săptămâna tragică” de la finalul lui iulie 1909. În această perioadă au avut loc revolte masive în Barcelona ca reacție la ordinul de recrutare pentru Războiul din Rif. Fiind unul dintre cei mai importanți intelectuali ai vremii, Ferrer a fost considerat de autorități responsabil pentru rebeliunea iscată și condamnat la moarte, iar execuția sa a ridicat problema necesității unei mișcări de rezistență unitară.

Radicalizați de experiența Primului Război Mondial și a Revoluției Ruse, muncitorii se alăturau în masă CNT,

care ajunge în 1919 să fie formată din 700.000 de membri. Scopul CNT era, conform unui congres din 1919, direcția „adevăratei revoluții sociale, organizate sub auspiciile comunismului libertar”. Confederația a fost la scurt timp declarată ilegală de către regimul dictatorial al lui Miguel Primo de Rivera, care a condus Spania în perioada 1923–1930. În ciuda mai multor perioade în care organizația a funcționat ilegal din cauza represiunii statale, și-a păstrat activitatea intensă, ajungând în 1936 la 982 de secții sindicale, cu un număr total de 550.595 de membri.

CNT avea o structură duală de organizare specifică modelului anarho-sindicalist, pe ramură de activitate sau meșteșug și pe zone geografice. Astfel, toți muncitorii dintr-o profesie erau grupați într-o mare federație care lupta pentru revendicări economice și condiții de muncă mai bune. Dacă erau prea puțini muncitori într-o profesie pentru a constitui o organizație pe linie profesională, erau adunați într-o organizație locală muncitorii din mai multe profesii. În paralel, funcționau și federații regionale cu obiective revoluționare precum gestionarea vieții sociale și economice prin principii libertare.

În ceea ce privește modul de funcționare intern, CNT se baza pe un sistem de vot majoritar pentru luarea deciziilor și punea accentul pe responsabilitatea individuală și colectivă a membrilor, precum și pe unitatea de

acțiune. Statutul organizației era tipărit pe carnetul de membru al sindicatului, unde se preciza că:

Anarho-sindicalismul și anarhismul recunosc validitatea deciziilor majoritare. Militantul are dreptul la propriul punct de vedere și la apărarea acestuia, dar este obligat să se conformeze deciziilor majoritare, chiar și atunci când acestea sunt contrare propriilor convingeri... Recunoaștem suveranitatea individului, dar acceptăm și suntem de acord să îndeplinim mandatul colectiv adoptat prin decizie majoritară. Fără aceasta, nu există organizație.

Federația Anarhistă Iberică (FAI)

După cum am văzut mai sus, a existat mereu un conflict în cadrul mișcării anarhiste spaniole între colectiviști (deveniți mai târziu anarho-sindicaliști) și anarho-comuniști, privind alegerea tacticilor și principiilor revoluționare de urmat. Anarho-sindicaliștii precum José Rodríguez Romero și Tomás Herreros puneau accentul pe organizarea în cadrul sindicatului, fiind dispuși să facă unele compromisuri prin alianța cu sindicate care se considerau apolitice. Anarho-comuniștii precum Juan Barón și Francisco Cardenal îi vedeau pe aceștia ca reformiști și dezertori, care riscă să se îndepărteze de la idealurile anarhiste. Pentru a face acest lucru, au apelat la tactici insurecționiste care fuseseră influente în trecut, dar care acum i-au marginalizat și izolat.

În 1927 se formează Federația Anarhistă Iberică (*Federación Anarquista Ibérica* sau FAI) care va juca,

de asemenea, un rol semnificativ în timpul revoluției. În cadrul FAI vor converge grupurile de afinitate¹³ existente ca formă de organizare încă din anii 1880, deși criticate de membri CNT pentru lipsa lor de eficiență în organizarea de masă. FAI și-a propus să mențină CNT pe o linie ideologică pură, contracarând tendințele considerate reformiste sau moderate din cadrul acesteia.

Printre cei mai influenți militanți anarhiști din cadrul FAI a fost **José Buenaventura Durruti Dumange**, care a contribuit la formarea federației, făcând parte simultan și din CNT. Acesta este, de altfel, și un exemplu de trecere de la un anarhism individualist sau insurecțional spre moduri de organizare îndreptate mai mult spre social. Născut într-o familie proletară, a fost radicalizat de mic observând grevele reprimare violent de autorități la care participa și tatăl său. A început să muncească ca ucenic

13. **Grupurile de afinitate** sunt forme descentralizate și non-ierarhice de organizare, apărute și popularizate în mișcarea anarhistă din Spania secolului al XIX-lea. Acestea sunt colective mici și autonome, construite pe baza relațiilor personale, valorilor și intereselor comune, care funcționează de regulă prin consens și pot exista temporar, pentru acțiuni specifice, sau pe termen lung, ca nuclee de organizare și solidaritate. În tradiția anarhistă, **g.d.a.** sunt apreciate pentru flexibilitatea, autonomia și caracterul lor democratic, servind adesea drept bază pentru mobilizare și acțiune directă în cadrul mișcărilor revoluționare mai largi. Totuși, unele perspective organizaționale, precum platformismul sau **especificismo**, consideră că limitarea la mici cercuri de afinitate poate deveni un obstacol pentru construirea unei intervenții politice de amploare. Din această perspectivă, ele trebuie depășite sau integrate într-o organizație politică mai largă, națională, federală și unitară, capabilă să coordoneze strategic luptele sociale fără a abandona principiile libertare.

mecanic încă de la 14 ani și s-a implicat în lupta sindicală, trecând treptat la acțiuni mai radicale, precum jefuitul băncilor. Mereu pe fugă, urmărit de autorități, arestat, acesta a petrecut un timp în America Latină și o altă perioadă în Paris, unde în 1927 l-a cunoscut pe **Nestor Mahno**¹⁴, după ce acesta lansase Platforma, care milita pentru un anarhism mai organizat. S-a întors în Spania în 1931 pentru a lua parte la lupta revoluționară, după ce își regândise strategia, abandonând tacticile anarhiste individualiste, despre care a zis că țin de trecut, nu sunt eficiente și pot chiar deturna lupta colectivă a muncitorilor:

14. **Nestor Mahno** (1889–1934) a fost un revoluționar anarhist ucrainean, născut într-o familie săracă de foști șerbi din Huliaipole, Ucraina. Radicalizat de Revoluția din 1905, s-a alăturat încă din adolescență grupului anarho-comunist local, participând la acțiuni împotriva marilor proprietari și autorităților țariste. În 1910 a fost condamnat la moarte pentru uciderea unui comisar de poliție, pedeapsa fiind comutată în detenție pe viață. Anii petrecuți în închisoarea Butîrka din Moscova au avut un rol decisiv în formarea sa intelectuală. Acolo l-a întâlnit pe Peter Arșinov, alături de care a studiat teoriile anarhiste și socialiste, în special ideile lui Peter Kropotkin. Eliberat după Revoluția Rusă din 1917, Mahno s-a întors la Huliaipole și a organizat soviete de muncitori și țărani. În timpul războiului civil rus, a condus Armata Insurecțională Revoluționară a Ucrainei care lupta sub steagul negru și se revendica explicit de la comunismul libertar. Forțele sale au combătut atât naționaliștii ucraineni conduși de Symon Petliura, cât și Gărzile Albe și, ulterior, Armata Roșie. După înfrângerea mișcării în 1921, Mahno s-a refugiat în România, fiind expulzat în 1922. În 1925 a ajuns la Paris, unde a lucrat ca muncitor la Renault, în ciuda stării sale fragile de sănătate. Tot acolo s-a implicat în editarea revistei *Dielo Truda* („Cauza Muncii”), publicată de anarhiștii ruși aflați în exil, unde a formulat celebra „platformă organizațională a comuniștilor libertari”, text care a generat debateri importante în mișcarea anarhistă internațională. A murit de tuberculoză la Paris, în 1934.

Există peste un milion de muncitori sindicalizați în CNT – care așteaptă momentul potrivit pentru a face marea expropriere colectivă – și aceștia ne cer o conduită care să fie în acord cu nevoile luptei. Nu mai există loc pentru acțiuni individuale. Singurele care contează sunt acțiunile colective, de masă.

FAI a acționat în semi clandestinitate până în 1936, iar structura grupurilor de afinitate a ajutat-o să facă față infiltrării poliției și represiunii statului. Unii istorici, analizând evoluția organizației, sunt de părere că aceasta a ajuns să controleze CNT și că a fost creată intenționat ca o elită revoluționară care să înlocuiască vechile modele de organizare.

Din iulie 1936 cele două organizații au acționat unitar, sub numele CNT-FAI și sub simbolul steagului roșu-negru.

Federația Iberică a Tinerilor Libertari (FIJL)

Precum am văzut, încă dinainte de începutul revoluției, în Spania exista și o tradiție a educației politice, făcute prin intermediul *ateneos*. În 1932, mai multe grupuri de tineri formate în cadrul ateneelor libertare s-au unit pentru a forma **Federația Iberică a Tinerilor Libertari** (*Federación Ibérica de Juventudes Libertarias* sau FIJL), care va deveni unul dintre pilonii centrali ai mișcării anarhiste revoluționare.

Această organizație era autonomă de CNT și FAI și va oferi și o alternativă la Tineretul Socialist Unit (*Juventud Socialista Unida*), care era sub influența directă a partidului comunist.

Mujeres Libres

În 1936 s-a format federația **Mujeres Libres** (*Femei libere*) dintr-un grup restrâns de femei anarhiste, printre care **Lucía Sánchez Saornil**¹⁵ și **Mercedes Comaposada**¹⁶, ajungând ulterior la 20.000 de membre. Prezentând istoricul acestei mișcări, Zoe Baker susține că federația a reușit să pună în practică ideea anarhistă de prefigurare, aplicând-o direct luptei de emancipare a femeilor. Denunțând sexismul din cadrul unor organizații politice, acestea nu voiau să aștepte până după revoluție pentru a avea egalitate, ci credeau că aceasta trebuie să ghideze încă de la început lupta revoluționară.

În octombrie 1938, **Mujeres Libres** declarau că scopul lor este „să le ofere femeilor puterea de a deveni persoane capabile să contribuie la construirea societății viitoare, persoane care au învățat să decidă singure”. Pentru a atinge acest obiectiv, organizau programe educaționale, care cuprindeau cursuri de alfabetizare, dar și

15. **Lucía Sánchez Saornil** (1895–1970) a fost o poetă ultraistă, jurnalistă și activistă anarhistă spaniolă. Pionieră a feminismului radical, a cofondat organizația **Mujeres Libres** în 1936, luptând pentru emanciparea femeilor din clasa muncitoare. După Războiul Civil Spaniol, a trăit în exil, revenind ulterior în secret în Spania, unde a murit în obscuritate.

16. **Mercedes Comaposada Guillén** (1901–1994) a fost o scriitoare, pedagogă și activistă anarho-feministă spaniolă. Cofondatoare a legendariei organizații **Mujeres Libres** în 1936, a luptat neobosit pentru alfabetizarea și emanciparea socială a femeilor din clasa muncitoare. După înfrângerea republicii, a trăit în exil în Franța, continuându-și activitatea culturală și militantă.

lecții mai practice, care vizau dezvoltarea autonomiei, inclusiv pregătirea pentru lupta armată.

Spre deosebire de organizațiile feministe burgheze, care propuneau modelul ascensiunii pe scara socială, **Mujeres Libres** militau pentru emanciparea femeilor proletare, care au luptat în timpul revoluției atât pe front, cât și în organizarea comunitară, în spitale, cantine și școli populare. Deși astăzi această organizație este inclusă adesea în ceea ce am putea numi anarho-feminism, ele nu se defineau neapărat în acești termeni. Această poziție este exprimată foarte clar de Suceso Portales, o militantă CNT și FIJL care s-a alăturat **Mujeres Libres** în 1936):

Nu suntem – și nici atunci nu eram – feministe. Nu luptam împotriva bărbaților. Nu voiam să înlocuim ierarhia masculină cu una feminină.

Este necesar să muncim și să luptăm împreună, pentru că, dacă nu o facem, nu vom avea niciodată o revoluție socială.

Dar aveam nevoie de propria noastră organizație pentru a lupta pentru noi înșine.

O scurtă cronologie

După victoria electorală din februarie 1936 a coaliției de socialiști, comuniști și republicani renumite sub denumirea Frontul Popular, un grup de extremă dreaptă, condus de Generalul Franco, a încercat o lovitură de stat.

CNT s-a mobilizat rapid și a pornit o revoltă populară armată pe 19 iulie 1936 care s-a extins în toată Spania.

Pregătirea revoltei a avut în spate ani întregi de muncă de organizare, fiind influențată de experiențele multiplelor greve și proteste reprimare, de ascensiunea extremei drepte și de revoluția eșuată din octombrie 1934. Trupele militare ale lui Franco s-au mobilizat imediat pentru a înăbuși revolta, dar CNT a declarat grevă generală și toți muncitorii s-au alăturat rebeliunii, construind baricade și capturând cazărmile jandarmilor.

Această revoltă populară a fost începutul unui război civil care a durat până în 1939, dar revoluția în sine a fost înăbușită în 1937. În această perioadă de un an, muncitorii au reușit totuși să exproprieze fabricile, să colectivizeze pământul și să propună, în general, un model revoluționar de organizare socială de jos în sus. În revoluție au luptat atât militanți anarhiști din rândul CNT și FAI, cât și membri ai Partidului Muncitoresc de Unificare Marxistă (***Partido Obrero de Unificación Marxista*** sau POUM), un partid anti-stalinist, format în 1935 prin fuzionarea a două organizații comuniste. Iar în rândurile lor au venit sute și mii de voluntari internaționali: printre ei a fost și Mechel Stanger, originar din Cernăuți, atunci încă parte din România.

În această perioadă, mare parte din zonele revoluționare anarhiste adoptaseră o atitudine de abținere totală față de alcool sau fumat. În plus, povestește Bookchin, aceștia evitau bordelurile, încetaseră să înjure, nu includeau termeni religioși în vocabularul lor

de zi cu zi, refuzau contactul cu preoții sau autoritățile statului și nu se ofereau legitimitate instituțiilor sociale conservatoare (nu simțeau nevoia să își valideze relațiile printr-un certificat de căsătorie sau să își boteze copiii). Prin acest comportament, urmăreau să ofere un exemplu moral restului societății. Tot Bookchin analizează ironia acestui model de anarhism care devine în sine unul puritan: „Trebuie să cunoști Spania catolică pentru a realiza cât de ambițioase erau aceste moravuri autoimpuse și cât de *donchihotesco* de coerente erau ele cu tradiția puritană a țării”.

Revoluția Spaniolă avea să fie, însă, distrusă prin alianța guvernului republican burghez cu Partidul Socialist Unificat al Cataloniei (*Partit Socialista Unificat de Catalunya* sau PSUC), de orientare stalinistă. Regimul din Moscova își dorea menținerea stabilității regionale, așa că a acționat în consecință, iar agenții NKVD l-au răpit și torturat pe Andreu Nin, una dintre figurile cheie a luptei marxiste anti-staliniste, apoi l-au ucis anul următor. Nin definea Revoluția Spaniolă ca „o revoluție proletară mai profundă decât însăși Revoluția Rusă”.

Și CNT a făcut o greșală fatală în vara lui 1936, acceptând să colaboreze cu guvernul lui Largo Caballero, în speranța că acesta va pune în aplicare deciziile luate la firul ierbii, fără să ia în considerare că guvernul și PSUC erau împotriva lui Franco, dar nu susțineau revolta populară a maselor. Astfel, contrarevoluția a

prins avânt. A urmat în septembrie dizolvarea comitetului milițiilor antifasciste, organul luptei armate a revoluției, iar puterea s-a întors astfel către guvernul republican.

În noiembrie a fost ucis în circumstanțe suspecte anarhistul José Buenaventura Durruti, faimos, printre altele, pentru rostirea cuvintelor: „Purtăm o lume nouă în inimile noastre”, care continuă și astăzi să răsună ca un simbol al luptei anarhiste din perioada revoluției spaniole.

În mai 1937 a avut loc o demonstrație în Barcelona împotriva încercării statului de a prelua o centrală telefonică controlată de muncitori. Revolta a fost înăbușită, parțial din cauza apelurilor la calm venite dinspre conducerea CNT, iar acesta e considerat episodul decisiv în victoria contrarevoluției. Într-o ultimă încercare de continuare a luptei, POUM propune unificarea cu CNT, FAI și stânga socialistă, dar conducerea CNT, care avea cea mai mare influență asupra muncitorilor, refuză, decizia fiind contestată ulterior de mai multe organizații anarhiste.

Michael Löwy și Olivier Besancenot propun o lectură a revoluției spaniole ca „istorie împărtășită”, reprezentată simbolic de figurile liderilor revoluționari Durutti, un anarhist deschis la principiile de organizare marxistă, și Andreu Nin, activ inițial în CNT, apoi convertit la marxism sub influența Revoluției Ruse. Un exemplu istoric de solidaritate între anarhiști și comuniștii anti-staliniști,

Revoluția Spaniolă continuă să ofere speranță pentru organizările libertare din viitor.

Educația libertară spaniolă din timpul Revoluției

Izbucnirea Războiului Civil Spaniol în iulie 1936 nu a reprezentat doar începutul unui conflict sângeros, ci și deschiderea unei oportunități istorice fără precedent pentru punerea în practică a idealurilor pedagogiei libertare pe o scară de masă. Pentru mișcarea anarhistă, revoluția socială era inseparabilă de cea culturală, educația fiind considerată instrumentul fundamental pentru emanciparea proletariatului și construirea unei noi societăți, eliberată de dogmele bisericii și de autoritarismul statului.

Contracultură

Odată cu victoria asupra loviturii de stat militare din iulie 1936, experimentarea contracultură a explodat în spațiul public printr-o „proletarizare” radicală a vieții cotidiene, marcată de dispariția semnelor de rang social, precum cravatele și pălăriile, și de omniprezența culorilor roșu și negru pe clădiri, tramvaie și haine. Transformarea simbolică a peisajului urban a inclus redenumirea străzilor după eroi revoluționari și distrugerea monumentelor burgheze, în timp ce palatele

elitei și hotelurile de lux, precum Ritz, au fost ocupate și transformate în școli, spitale, biblioteci sau cantine populare (comedores populares) gestionate de comiteele de cartier. Automobilele, foste simboluri ale luxului inaccesibil, au fost rechiziționate de miliții și marcate cu sigla CNT-FAI, devenind instrumente ale puterii muncitorești și obiecte de celebrare a triumfului asupra vechii ordini sociale prin utilizarea lor colectivă.

Anticlericalismul a reprezentat o componentă importantă a acestei contraculturi, biserica fiind identificată ca principalul instrument ideologic al opresiunii istorice asupra poporului. Revoluționarii au organizat „ritualuri de distrugere creativă”, incendiind simboluri religioase și transformând clădirile ecleziastice în spații de utilitate civilă, precum cinematografe, depozite sau ateliere, chiar și cutiile de confesiune fiind refolosite ca chioșcuri de ziare sau adăposturi în stațiile de autobuz. Totuși, contracultura revoluționară a prezentat limite notabile, în special în persistența atitudinilor patriarhale și eșecul de a închide bordelurile orașului, arătând că transformarea profundă a valorilor culturale era un proces mult mai lent decât victoria militară de la bariade. În ciuda acestor carențe, efortul de a construi o societate fără ierarhii a lăsat o moștenire profundă în memoria colectivă, definind experiența revoluționară ca un moment în care muncitorii au simțit că „străzile le aparțin”.

Imediat după înfrângerea revoltei militare în Barcelona, în iulie 1936, s-a format Consiliul Noii Școli Unificate (CENU), organismul central care a reorganizat întreg sistemul educațional din Catalonia. Deși era o structură de tip „front popular”, incluzând reprezentanți ai sindicatelor CNT și UGT, precum și ai burgheziei republicane, viziunea sa a fost profund amprentată de principiile libertare. Președinția a fost asumată de Joan Puig Elias, un membru marcant al CNT și un pedagog cu o vastă experiență în spiritul școlilor raționaliste.

Obiectivele CENU au fost radicale: înlocuirea totală a sistemului de învățământ confesional cu unul laic și unificat, controlat de muncitori, care să integreze toate nivelurile de instruire, de la grădiniță până la universitate. Succesul administrativ a fost uluitor: dacă înainte de iulie 1936 în școlile oficiale din Barcelona erau înscriși aproximativ 34.000 de copii, în doar câteva luni, sub egida CENU, numărul acestora a crescut la peste 54.000, ajungând în vara anului 1937 la cifra record de peste 82.000 de elevi. Practic, populația școlară a Cataloniei s-a triplat într-un singur an, realizând o alfabetizare de masă pe care republica nu o reușise în cinci ani de existență pașnică.

Educația libertară din această perioadă a fost organizată pe patru grupe de vârstă, adaptate stadiilor de

dezvoltare biologică și psihologică ale copiilor, eliminând structura rigidă a claselor tradiționale.

- * Creșele și grădinițele (sub 6 ani): accentul cădea pe socializarea timpurie, igienă și controale medicale regulate, activitățile desfășurându-se de preferință în aer liber.
- * Învățământul elementar (6-15 ani): a devenit obligatoriu și coeducat (fete și băieți învățând împreună), o ruptură totală față de segregarea impusă de biserica catolică.
- * Școlile tehnice și Politehnicile: pentru elevii de peste 15 ani, s-a pus în aplicare conceptul de educație integrală, care urmărea distrugerea barierei dintre munca intelectuală și cea fizică. Tinerii studiau științele naturii și matematica aplicată, dar petreceau timp și în ateliere, învățând meserii practice, scopul fiind formarea unor oameni polivalenți și critici, nu doar a unor „specialiști barbari”.

Un aspect revoluționar a fost abolirea examenelor, a premiilor și a pedepselor. Pedagogii libertari considerau că evaluarea prin note creează rivalitate și anxietate, înlocuind dorința naturală de cunoaștere cu o competiție egoistă. În schimb, s-a introdus un sistem simplificat de urmărire a progresului, bazat pe observație, menit să ghideze elevul către domeniile care îi trezeau interesul.

Dacă în Catalonia schimbarea s-a produs prin structuri instituționale precum CENU, în regiunea rurală Aragon, revoluția educațională a luat forma

auto-organizării directe prin intermediul colectivelor agricole. Într-o zonă unde rata analfabetismului atingea 43%, colectivizarea pământurilor a oferit resursele materiale necesare pentru a deschide școli în cele mai izolate sate.

Aproximativ 450 de colective au transformat foste mănăstiri, reședințe nobiliare și clădiri ecleziastice confiscate în școli moderne, spațioase și luminate. Aceste spații noi, eliberate de simbolistica religioasă, au devenit centre de cultură unde copiii nu doar învățau să scrie, ci se implicau în activități agricole practice în grădinile școlii, învățând direct din contactul cu natura. Consiliul Regional de Apărare a Aragonului (CRDA) a susținut aceste eforturi prin tipărirea de manuale noi, fără mesaje naționaliste sau dogmatice, și prin organizarea de cursuri de alfabetizare chiar și pentru milițienii de pe front.

Un rol esențial în răspândirea culturii libertare l-a jucat FIJL (Federația Iberică a Tineretului Libertar), care număra peste 80.000 de membri. FIJL a organizat grupuri de teatru ambulant, biblioteci rurale și expoziții cu lucrările copiilor, considerând că arta și cultura trebuie să fie accesibile tuturor, nu doar unei elite. Sindicatul cinematografic din Barcelona, de exemplu, și-a donat profiturile pentru construcția de școli și spitale, demonstrând o solidaritate organică între sectoarele productive și cele educaționale.

În ciuda privațiunilor războiului, mișcarea libertară a acordat o atenție deosebită orfanilor și copiilor refugiați. Până în septembrie 1937, existau peste 550 de colonii școlare care adăposteau și educau 45.000 de copii salvați din zonele de conflict. Aceste colonii nu erau simple orfeline, ci comunități de învățare unde copiii erau tratați cu demnitate, evitându-se orice formă de disciplină autoritară sau uniformizare.

Sfârșitul acestui experiment pedagogic grandios a venit din două direcții. Prima a fost represiunea internă din cadrul taberei republicane, unde ascensiunea stalinismului și a guvernului centralizat a dus, în vara anului 1937, la demantelarea controlului anarhist asupra CENU și la dizolvarea colectivelor din Aragon prin forță militară. Această centralizare a redus autonomia pedagogică, transformând consiliile muncitorești în simple organe consultative subordonate ministerului.

Lovitura finală a fost dată de victoria forțelor naționaliste conduse de Franco în 1939. Noul regim a instaurat o politică educațională bazată pe principiul „o națiune, o religie”, reinstaurând controlul bisericii asupra școlilor. Coeducația a fost imediat interzisă, fiind considerată imorală, iar educația a devenit un instrument de îndoctrinare național-catolică.

Represiunea împotriva educatorilor libertari a fost de o cruzime extremă: se estimează că aproape 10% din corpul profesoral spaniol a fost executat de trupele lui

Franco, iar restul au fost epurați din sistem, mulți luând calea exilului sau a tăcerii forțate în închisorile regimului. Cărțile raționaliste au fost arse, iar figurile unor pedagogi precum Francisco Ferrer au fost demonizate, fiind prezentate drept „corupători ai minților”.

Deși zdrobită militar și instituțional, pedagogia liberă din timpul Războiului Civil Spaniol a rămas un punct de referință global. Ea a demonstrat că este posibilă gestionarea unui sistem educațional complex fără ierarhii coercitive și că, atunci când resursele comunității sunt folosite colectiv, accesul la cultură și știință încetează să mai fie un privilegiu al clasei dominante. Ideile acestor ani (coeducația, respectul pentru autonomia copilului și integrarea muncii cu studiul) au supraviețuit „iernii franchiste”, reîncolțind după 1975 în noi experimente precum școala Paideia din Mérida, amintind că lupta pentru o școală liberă este, în esență, lupta pentru o lume mai umană.

Colectivizarea muncii și a proprietății

Schimbările cele mai radicale legate de muncă și proprietate în timpul Revoluției Spaniole din 1936 au constat în eliminarea ierarhiilor tradiționale și trecerea de la proprietatea privată la un sistem de auto-gestionare muncitorească și posesiune colectivă. Acest proces se numește colectivizare.

Colectivizarea este un proces fundamental de transformare socială și economică prin care proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și a pământului este înlocuită cu proprietatea colectivă sau comună, gestionată direct de către cei care utilizează resursele respective. Din perspectivă anarhistă, colectivizarea (sau **socializarea**) se distinge radical de naționalizare, pe care o consideră o formă de „capitalism de stat”, deoarece controlul rămâne la comunitate și la asociațiile de producători, nu la o birocratie centralizată.

Esența colectivizării constă în instaurarea autogestionării, unde ierarhia industrială este înlocuită cu o democrație directă în care deciziile sunt luate de adunările generale ale membrilor pe baza principiului „un membru, un vot”. Acest proces urmărește eliminarea exploatării și a muncii salariate, transformând muncitorii din „servitori” în asociați liberi care dețin controlul deplin asupra procesului de muncă și a produselor activității lor.

O trăsătură definitorie a colectivizării este caracterul său voluntar și spontan, fiind realizată „de jos în sus” prin libera federație a sindicatelor și comunelor. Colectivizarea autentică se bazează pe înlocuirea dreptului de proprietate abstract cu dreptul de posesiune prin utilizare (uzufruct), asigurând accesul egal al tuturor membrilor societății la mijloacele de subsistență. Astfel, colectivizarea nu este un scop în sine, ci un cadru

pentru dezvoltarea individualității și a solidarității, permițând societății să funcționeze ca o rețea de asociații libere care răspund nevoilor umane reale.

În sfera muncii, cea mai profundă transformare a fost **abolirea muncii salariate**, pe care anarhiștii o considerau o formă de „sclavie modernă”, și transformarea muncitorilor din subalterni în asociați liberi. Deciziile în fabrici și pe ogoare nu mai erau luate de patroni sau manageri numiți de sus, ci de adunările generale ale muncitorilor și de comitete administrative alese, responsabile în fața bazei și revocabile în orice moment. Această schimbare a democratizat radical procesul de producție, eliminând distincția dintre cei care dau ordine și cei care le execută și integrând munca manuală cu cea intelectuală.

Pe pământurile colectivizate, în special în regiuni precum Aragon și Levant, zeci de mii de țărani au ales voluntar să-și unească pământurile, uneltele și animalele pentru a lucra în comun, distribuind produsele în funcție de nevoi sau conform acordurilor stabilite de colectivitate. Colectivizarea a dus adesea la o raționalizare a producției, prin închiderea micilor ateliere insalubre și consolidarea lor în unități mari, moderne și mai eficiente, unde condițiile de igienă și siguranță au fost îmbunătățite semnificativ. În orașe precum Barcelona, muncitorii au preluat servicii publice vitale, cum ar fi transportul, apa și electricitatea, reușind să le mențină

în funcțiune mai eficient decât sub managementul capitalist, în ciuda contextului dificil al războiului civil.

O altă schimbare radicală a fost stabilirea unor **sisteme de solidaritate intercolectivă**, prin care surplusurile din zonele mai bogate erau transferate către cele mai sărace pentru a echilibra nivelul de trai, eliminând astfel concurența distructivă și exploatarea. În multe zone, revoluția a adus și recunoașterea egalității economice pentru femei, asigurându-le acestora un venit independent și participarea activă la viața socială, distrugând barierele patriarhale vechi de secole.

Un nou sistem economic

Colectivizarea a dus la crearea unui nou sistem economic, dincolo de modelul dominant al capitalismului, fie el privat sau de stat. Totuși, funcționarea acestei revoluții în plin război antifascist a fost condiționată de factori materiali și economici imediați, precum lipsa unor resurse esențiale, inclusiv financiare.

O altă problemă a fost găsirea unor alternative de valorizare, măsurare și schimb a bunurilor și serviciilor, în absența banilor, care se doreau a fi abolii. Unele colective au renunțat complet la folosirea acestora, în timp ce altele și-au creat propriile cupoane valutare locale ori cartele de rații, care nu puteau fi întrebuintate în afara grupului respectiv. Varietatea sutelor de monede

locale diferite a creat dificultăți în realizarea unor schimburi intercomunitare, iar o soluție care a început să fie implementată tot mai des a constat în salariul familial, acordat familiilor în funcție de nevoi (numărul membrilor, zona de proveniență, resursele accesibile local etc.) și nu ca rezultat al muncii depuse de fiecare individ.

Deși se spune adesea că în timpul Revoluției Spaniole banii au fost aboliți, acest lucru se referă concret la utilizarea monedei naționale (peseta). Colectivele din fiecare localitate și-au elaborat, însă, propriile sisteme prin care să asigure distribuția echitabilă a bunurilor și serviciilor și evitarea speculei. În ciuda dificultăților create de contextul militar și politic, de lipsa resurselor și a unui sistem financiar unitar, în timpul Revoluției Spaniole s-a pus în practică principiul comunist „de la fiecare după capacități, fiecăruia după nevoi”, iar această perioadă a funcționat ca un laborator de experimente revoluționare, în toate sferele vieții.

Voluntari din România la Revoluția Spaniolă

În timpul revoluției, s-a format organizația Solidaridad Internacional Antifascista, cu scopul de a oferi sprijin politic, financiar și moral militanților. Astfel, în diferite țări s-au strâns fonduri pentru cauza recoluționară și au existat inclusiv apeluri la voluntariat.

Știm foarte puține despre numărul real al participanților anarhiști originari din România. Cu certitudine, cunoaștem trei persoane care au participat sau au dorit să participe în acest experiment revoluționar.

Unul dintre aceștia este **Mechel Stanger** (1909-1984). Acesta a plecat din Stockholm la sfârșitul anului 1936, impulsionat de dorința de a-și susține tovarășii în Revoluția spaniolă. Ajuns în Barcelona ca corespondent al ziarului *Arbetaren*, a fost copleșit de atmosfera orașului unde steagurile roșu-negre ale CNT și FAI fluturau peste tot, iar mulțimea se identifica mândru ca fiind parte a „Confederației”. Prima sa noapte a fost marcată de realitatea crudă a războiului, fiind trezit de un raid aerian german.

Deși dorise să lupte direct, penuria de arme l-a redirecționat către o sarcină tehnică. Datorită cunoștințelor sale de limba germană, a fost repartizat la fortăreața Montjuich pentru a opera un aparat telemetric de fabricație germană, monitorizând și raportând mișcările navale din port. În timpul liber, a trimis corespondențe entuziaste către publicațiile suedeze sub pseudonimul Aksorajdanto. Pe parcursul celor paisprezece săptămâni petrecute acolo, el a observat cu amărăciune ceea ce considera a fi trădarea ticăloasă a comuniștilor spanioli față de idealurile anarhiste. Realizând că sarcinile

sale puteau fi preluate de alții și simțind sfârșitul tragic iminent al revoluției, Stanger a decis să se întoarcă la Stockholm prin Paris, rămânând marcat pe viață de această experiență a anarhismului de masă.

Un alt nume este **David Stetner** (1914-2002), tovarăș de-al lui Stanger din Cernăuți. După ce reușește să dezerteze din unitatea de infanterie marină din Galați în iunie 1937, părăsește țara. Patru luni mai târziu ajunge la Paris, unde află de la un lider al Federației Anarhiste Iberice (FAI) că lucrurile nu mergeau prea bine în Spania. Avansul armatelor fasciste ale lui Franco, precum și trădările staliniste subminaseră deja bazele revoluției sociale.

Cel de-al treilea, despre care momentan nu știm mai multe decât cele ce vom prezenta aici, este **Sylvain Wisner** (1900?-1966). Nevoit să fugă din România, ca urmare a militantismului său împotriva monarhiei lui Carol II, a găsit refugiu în Spania la începutul anilor 1930, s-a stabilit inițial la Valencia, mutându-se ulterior la Barcelona. În iulie 1936, în timpul loviturii de stat franchiste, s-a înrolat ca voluntar într-o coloană a CNT și a participat în special la luptele de la Sietamo de pe frontul din Huesca, în Aragorn. Aceasta a fost scena unor lupte extrem de violente, de tip gherilă urbană, casă cu casă. Milițiile anarhiste din Catalonia, din care făcea parte și Wisner, au asediat și cucerit localitatea după zile întregi de bombardamente și atacuri la baionetă.

A trecut în Franța în timpul Retiradei și a fost internat într-unul dintre lagărele de concentrare din sudul Franței (cel mai probabil la Argelès-sur-Mer sau Gurs). Mai apoi a fost deportat de regimul Vichy în Algeria în 1941, unde a început să intre în legătură cu lideri ai luptei anti-coloniale locale. După al Doilea Război Mondial, Wisner s-a stabilit în Franța și s-a apropiat de nucleeele intelectuale ale stângii anti-staliniste și libertare. În acest context l-a cunoscut pe René Lefeuve, cel care conducea editura militantă Spartacus, unde și-a publicat în 1948 cartea *L'Algérie dans l'impasse: démission de la France*, prin care denunța nedreptățile colonialismului.

Alți voluntari

Pe lângă acești trei anarhiști originari din România, au mai participat alte zeci de voluntarilor români care au luptat în Brigăzile Internaționale. Cele ce urmează se bazează pe cercetarea istoricului Mihai Burcea.

Aceștia sunt cunoscuți generic sub numele de **inter-brigadiști**. Numărul total al voluntarilor români care au participat în Războiul Civil din Spania a fost distribuit inegal între cele două tabere, cercetările recente identificând un număr de 378 de combatanți care au luptat de partea republicanilor, dintre care 372 erau bărbați și șase femei. În contrast, de partea naționaliștilor (franchiștilor), prezența românească a fost mult mai

redusă, fiind formată din șapte sau opt voluntari trimiși de Mișcarea Legionară.

Acest contingent a fost unul semnificativ raportat la contextul intern al României, unde Partidul Comunist activa în ilegalitate și era supus unei supravegheri stricte din partea Siguranței. Acești voluntari nu au fost grupați într-o unitate națională unică, ci au fost dispersați în diverse subunități de mică importanță, ceea ce a contribuit la o vizibilitate mai redusă în istoriografia internațională.

Primii români sosiți în Spania (încadrați în Batalioanele „Edgar André” și „Comuna din Paris” din cadrul Brigăzii a 11-a Internaționale) au participat la luptele pentru apărarea Madridului în perioada octombrie-decembrie 1936. Aceștia au luptat în prima linie alături de coloanele anarhiste conduse de Buenaventura Durutti.

Din punct de vedere etnic, grupul voluntarilor din Brigăzile Internaționale era extrem de eterogen, datele arhivistice evidențiind prezența a 93 de evrei, 49 de români, 21 de maghiari, cinci bulgari, trei ucraineni și câte un reprezentant al etniilor rusă, sârbă, romă și germană. Această suprareprezentare a minorităților etnice, în special a evreilor, este explicată prin caracterul internaționalist al partidelor comuniste și prin persecuțiile rasiale sau politice exercitate de autoritățile și mișcărilor de extremă dreaptă din România interbelică. În ceea ce privește afilierea politică, marea majoritate a

voluntarilor republicani proveneau din rândul membrilor și simpatizanților mișcării comuniste, fiind identificați 87 de membri ai Partidului Comunist din România, 17 tineri din Uniunea Tineretului Comunist și șapte activiști ai Ajutorului Roșu. Alți voluntari au provenit din alte organizații legale de stânga din România, cum ar fi MADOSZ, cu șase voluntari, Partidul Socialist – Constantin Popovici și Partidul Social Democrat din România, fiecare cu câte doi voluntari, și Partidul Radical-Țărănesc, reprezentat de un singur luptător. De asemenea, un grup de 40 de persoane a fost catalogat drept neafiliat, fiind format din antifasciști care au ales să lupte independent de structurile de partid.

Motivația principală a acestor oameni a fost una ideologică, bazată pe lupta antifascistă, într-un climat intern marcat de procesul Anei Pauker din 1936 și de confruntările violente de stradă din București între facțiunile de stânga și cele naționaliste. Drumul spre front a presupus rute clandestine, mulți plecând spre Paris sub pretextul vizitării Expoziției Internaționale din 1937 pentru a obține pașapoarte, folosind uneori mituirea unor oficiali sau sprijinul unor avocați conectați la rețelele comuniste.

Odată ajunși în Spania și instruiți la baza de la Albacete, românii au fost repartizați în unități precum Regimentul de Artilerie „Ana Pauker”, condus de Valter Roman, compania de mitraliere „Grivița” sau Batalionul Divizionar. Ei au participat la bătălii cruciale pe majoritatea fronturilor,

inclusiv în zona Cetății Universitare din Madrid, unde au căzut luptători precum Vladimir Mazepa, și în masiva bătălie de pe Ebro din 1938. Pe lângă luptători, medici precum David Iancu au oferit asistență esențială în spitalele de campanie. În final, se estimează că sub 100 de voluntari au murit în Spania, restul retrăgându-se în Franța în 1939, mulți fiind ulterior integrați în structurile regimului comunist din România după 1944.

Până la această dată nu există informații concrete dacă acești voluntari au participat în luptele împotriva anarhiștilor din Barcelona. Dar, din păcate, unii dintre acești voluntari aveau viziuni mai degrabă negative față de aceștia.

Represiune la întoarcerea în țară

Represiunea împotriva voluntarilor români bănuși de troțkism a început încă din februarie 1939, în lagărele de internare din Franța, precum Saint Cyprien. Aici, sub conducerea secretarului de partid Constantin Doncea, a fost orchestrată o operațiune de „demascare” a celor care nu urmau cu strictețe linia oficială stalinistă, printre cei vizați fiind ziaristul Constantin Vâlceanu și medicul Ștefan Sinculescu. Aceștia au fost acuzați de lașitate și trădare, fiind stigmatizați violent în paginile publicației ***Libertatea***, editată de grupul voluntarilor din lagăr, prin termeni precum „spioni”, „lași” sau „dușmani înverșunați ai clasei muncitoare”. Eticheta de troțkist era utilizată

ca o „ștampilă” politică aplicată oricărui opozant sau critic, servind drept justificare pentru marginalizarea lor severă și excluderea din colectivul românesc.

După întoarcerea în România, situația interbrigadiștilor s-a degradat rapid la sfârșitul anilor 1940, pe fondul unei „vânători de vrăjitoare” declanșate la ordinul lui Stalin în Europa de Est și Balcani. Suspiciunea generală era că voluntarii care petrecuseră timp în Occident fuseseră recrutați de serviciile de informații imperia- liste sau deveniseră agenți ai lui Tito. Din acest motiv, partidul a privit cu neîncredere cadrele „internaționale”, preferându-le pe cele „autohtone”. Pentru a investiga aceste bănueli, a fost înființată în 1949 „Comisia cu sarcini speciale”, care a supus majoritatea voluntarilor unor anchete de partid extrem de dure, ce semăna cu interogatoriile polițienești.

Deși în România nu s-a ajuns la procese-spectacol soldate cu execuții pentru acest grup, spre deosebire de Ungaria sau Bulgaria, represiunea a îmbrăcat forma unei marginalizări profesionale și politice sistematice. Mulți foști voluntari care ocupaseră funcții înalte în armată sau securitate au fost retrogradați în funcții obscure sau trimiși în producție, fiind privați de privilegiile nomenclaturii. Atmosfera din acea perioadă era marcată de o frică permanentă, în care foștii camarazi se evitau reciproc pentru a nu atrage bănueli suplimentare. Au existat și cazuri de detenție prelungită fără judecată, precum cel

al lui Mircea Stelian, care a fost încarcerat timp de șapte ani sub acuzația de trădare. Această stare de suspiciune și hărțuire a durat până la moartea lui Stalin, după care a urmat o perioadă lentă de reabilitare sub regimul lui Gheorghiu-Dej și, ulterior, Nicolae Ceaușescu.

Concluzii

Ca orice eveniment istoric, Revoluția Spaniolă a avut vulnerabilitățile și limitările sale. Unele dintre acestea au adus treptat și sfârșitul revoluției sociale și le-am amintit pe parcursul acestui text, considerând că e necesar să analizăm punctele critice ale unei mișcări revoluționare pentru a putea învăța din acestea.

Rămâne, totuși, întrebarea: cum ne raportăm astăzi la acest eveniment istoric când opt milioane de oameni au pus în practică principiile anarhiste la nivel social și politic amplu, reorganizând total societatea? Într-o perioadă când ideea organizării de masă a fost preluată mai degrabă de zona marxistă, mișcarea revoluționară din Spania ne poate inspira în continuare să ne imaginăm cum ar arăta o revoluție de masă anarhistă.

Văzând imaginile cu steagurile roșu-negre în mijlocul unor mulțimi imense și ascultând *A las Barricadas*, nu putem decât să ne reamintim, cum zicea Durruti, că **pur-tăm o lume nouă în inimile noastre**. Și că responsabilitatea de a duce mai departe această moștenire revoluționară.

Bibliografie

- Alexander, Robert J, *The Anarchists in the Spanish Civil War*, vol. 1, Londra, Janus Publishing, 1999.
- Angus, Caroline, Women of the Spanish Civil War: Part 1 – Lucía Sánchez Saornil: <https://libcom.org/article/women-spanish-civil-war-part-1-lucia-sanchez-saornil>.
- Anarhiva, 1859-1909: „Francisco Ferrer y Guàrdia și școlile libere anarhiste”: <https://anarhiva.com/exhibits/show/int-ixi/francisco-ferrer-si-scolile>.
- Baker, Zoe, *Means and Ends. The Revolutionary Practice of Anarchism in Europe and the United States*, AK Press, 2023.
- Baker, Zoe, *Anarchist Counter Culture in Spain*: <https://anarchozoe.com/2022/12/01/anarchist-counter-culture-in-spain/>.
- Burcea, Mihai, *Luptând pentru o iluzie. Voluntari români în Brigăzile Internaționale din Spania*, Cetatea de Scaun, 2024.
- Bookchin, Murray, *Să ne amintim de Spania*, traducere de Alexandru Predoiu, București, Pagini Libere, 2023.
- Dolgoft, Sam, *The Anarchist Collectives. Workers' Self-management in the Spanish Revolution 1936-1939*, Introductory Essay by Murray Bookchin, New York, Free Life Editions, 1974.
- Ealham, Chris, *Anarchism and the City. Revolution and Counter-revolution in Barcelona, 1898–1937*: <https://theanarchistlibrary.org/library/chris-ealham-anarchism-and-the-city>
- Ferrer, Francisco, *Reforma școlii*, autotext: <https://ro.theanarchistlibrary.org/library/francisco-ferrer-reforma-scolii>.
- Ferrer, Francisco, *Școala Modernă*, 1900: <https://ro.theanarchistlibrary.org/library/francisco-ferrer-scoala-moderna>.
- Fozzie, *The People Armed: The Role of Women in the Spanish Revolution*, <https://libcom.org/article/people-armed-role-women-spanish-revolution>.
- Goldman, Emma, *Importanța socială a Școlii Moderne*: <https://ro.theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-importanta-sociala-a-scolii-moderne>.
- Guérin, Daniel, *Anarchism: From Theory to Practice*, Introduction by Noam Chomsky, trad. Mary Klopfer, New York, Monthly Review Press, 1970.
- Lorenzo, César M., *Los anarquistas españoles y el poder 1868-1969*, Ruedo ibérico, 1972.
- Löwy, Michael and Besancenot, Olivier, *Revolutionary Affinities: Toward a Marxist Anarchist Solidarity*, trad. David Campbell, PM Press, 2023.
- McKay, Iain, *The Spanish Revolution: Anarchy in Action*, <https://theanarchistlibrary.org/library/anarcho-the-spanish-revolution-anarchy-in-action>.
- Leneș Radio, Shorts 001: Intebrișadiști români în Războiul Civil Spaniol w/ Mihai [RO]: <https://lenesxradio.ro/episodes/ls-001/lenesx-ls-001-interbrigadisti-RO.html>.
- Smith, Michael P., *The Libertarians and Education*, Londra, George Allen & Unwin, 1983.
- Stanger, Mechel, *Amintirile unui anarhist din România: de la Cernăuți la Berlin și în Spania revoluționară*, Pagini Libere, 2021.
- Péter, Póór, *Liberter pedagógia Spanyolországban (1868-1939)*, Pagini Libere, 2023.
- Revista Ideei*, nr. 87 (8), 1909.

